

ПРАВО НА ПОВАГУ ДО ПРИВАТНОГО ЖИТТЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Досліджені питання поваги до приватного життя в кримінальному провадженні, узагальнені норми кримінального процесуального законодавства України та рішення Європейського суду з прав людини щодо допустимості втручання органами розслідування в приватне життя учасника кримінального провадження.

Ключові слова: особисте і сімейне життя, кримінальне провадження, підозрюваний, органи розслідування, таємниця спілкування.

Ставлення органів розслідування, прокурора, слідчого судді, суду до приватного життя особи, ступінь його захищеності має суттєве значення для виконання завдань кримінального провадження. Проте при розслідуванні кримінальних правопорушень постійно виникають колізії між приватними й публічними інтересами, оскільки все кримінальне провадження, уся діяльність органів і службових осіб, які його проводять, по суті, спрямовані на проникнення в сферу приватного життя і його пильне вивчення. Таке втручання повинно здійснюватися на підставі закону і лише з метою виявлення із всієї сукупності відомостей, що становлять таємницю приватного життя, тих, які мають протиправний характер.

Основними науково-теоретичними джерелами цієї роботи, крім законодавчої бази, є праці вчених, які активно досліджували питання поваги до приватного життя в кримінальному провадженні. Зазначеним питанням приділяли увагу В. Г. Гончаренко, Ю. М. Грошевий, В. І. Галаган, О. Р. Михайленко, В. В. Назаров, Л. Д. Удалова, М. А. Погорецький, С. В. Гончаренко, А. В. Лук'янова, А. В. Пазюк, Н. О. Горобець, О. Л. Чорнобай, Л. В. Шала та ін. Незважаючи на це, нові завдання, що висувуються перед органами досудового розслідування, прокурором, слідчим суддею у кримінальному провадженні, змушують нас повертатися до цієї проблеми.

Мета цієї статті полягає у дослідженні теоретичних положень, що розкривають сутність поваги до приватного життя в кримінальному провадженні, внесення пропозицій з подальшого вдосконалення чинного законодавства та практики його застосування.

Зазначимо, що саме в кримінальному провадженні великого значення набули питання досягнення балансу між приватними та публічними інтересами, визначення меж втручання слідчих та оперативних підрозділів у приватне життя осіб, які залучаються в провадження, і здійснення за цим судового контролю. Як слушно зазначила А. В. Лук'янова, існування «сфери», вільної від втручання держави, є ключовим для реалізації окремих прав та можливостей особи жити без певних побоювань втручання держави. Страх підриває довіру. Відсутність довіри призводить до деформації та руйнування суспільних зв'язків, і в решті-решт до руйнування громадянського суспільства [1, с. 111].

На сьогодні з розвитком Інтернету, інформаційних та телекомунікаційних технологій, електронізації документообігу, автоматизованої обробки персональної інформації значно спростилося можливість втручання в приватну сферу життя людини. Так, програмне забезпечення на сучасному етапі розвитку дозволяє здійснювати цілеспрямований пошук, співставлення і систематизацію всієї доступної в мережі інформації про визначеного користувача, а саме адреси і телефонних номерів, місця народження, навчання, професії, місця роботи, його смаків і звичок, висловлювань, а тому поширюються ризики порушення права на приватність.

Прикладом є остання інформаційна хвиля про те, що інтернет-гіганти в рамках програми PRISM зливають американським спецслужбам дані про користувачів. Як повідомляє The Washington Post, у програмі беруть участь Microsoft, Google, Yahoo!, Facebook, PalTalk, YouTube, Skype, AOL і Apple, які надають

держорганам доступ, зокрема, до електронної пошти, фотографій, відеофайлів, персональних файлів, журналів авторизації, що зберігаються на серверах. До речі, директор Національної розвідки США Джеймс Клеппер підтвердив, що держава дійсно стежить через Інтернет за користувачами, які не є громадянами США та проживають за межами країни. Аналогічних випадків тотального стеження чимало: 4 млн. камер зовнішнього спостереження у Великій Британії, випадкове отримання корпорацією Google фотографій, електронних адрес і паролів з відкритих мереж Wi-Fi, скандал зі збором інформації про клієнтів ІКЕА [2]. Ще одним прикладом державного втручання в приватність є інформація німецького інтернет-видання Spiegel-Online, яким 7 вересня 2013 року з посиланням на секретні документи, розміщено відомості про те, що Агентство національної безпеки (АНБ) США має доступ до даних користувачів смартфонів усіх провідних виробників. Spiegel-Online зазначає, що співробітникам АНБ під силу зламати операційні системи iPhone, Blackberry або розробку концерну Google – Android. В результаті спецслужба може зчитувати списки контактів, SMS-повідомлення, записні книжки, а також визначати місцезнаходження власника смартфона [3].

У зв'язку із зазначеним, слушним є висловлення ще в 1999 році керівника найбільшого виробника програмного та апаратного забезпечення Скота Мак-Нілі про те, що в будь-якому випадку у вас немає приватного життя і з цим необхідно змиритися [2].

У міжнародно-правових актах англійською мовою та в джерелах права англомовних країн закріплюється як загальнообов'язкова норма, яка є правилом повсякденного життя та правової дійсності «рґівасу» – приватність, що розглядається найціннішою з демократичних свобод [4, с. 53]. У перекладі з англійської це слово означає «усамітнення», «інтимність», «секретність», «особиста таємниця», іншими словами, це коло відносин людини, до якого стороннім вхід заборонено.

У США приватність розглядають як певний аспект життя людини, що охороняється правовими нормами від будь-яких зазіхань ззовні держави або інших індивідів, а саме на приватні стосунки цієї людини, у тому числі сімейне життя, світогляд, особисті права, недоторканність особи, житла, кореспонденції, репутацію, релігійні й політичні переконання.

У цій сфері американські фахівці визначають рґівасу як право людини контролювати свій життєвий простір, тобто право: бути вільним від необґрунтованих арештів, затримань, обшуків і вилучень майна, документів тощо; контролювати інформацію про себе; окремих осіб, груп чи асоціацій самостійно вирішувати, про час, яким чином і якою мірою інформація про них може бути повідомлена іншим; жити так, щоб органи влади і сторонні особи без достатніх підстав не втручалися в особисті справи [5].

Разом з тим на сьогодні не існує універсального визначення приватності, що розкривало б усю його сутність.

Аналіз наявних наукових праць у кримінальному процесі дає можливість дійти висновку, що приватність доречно розглядати як повагу до приватного життя, невтручання, збереження в таємниці відомостей про особу та перебіг її особистого життя, і одночасно, можливість виокремити інформацію про особисте життя, яку необхідно розголосити для вирішення правових питань або для встановлення істини в конкретній юридичній справі [6, с. 59; 7, с. 214]. Тобто, потрібно констатувати, що на сучасному етапі розвитку вітчизняної правової науки поняття приватності і поваги є тотожними.

У національному законодавстві поняття «повага до приватного життя» не має офіційного тлумачення, загальновизнаного визначення, як і немає єдності серед науковців щодо його змісту та обсягу. Для більш чіткого його з'ясування ключове значення має тлумачення слів «повага» та «приватне життя».

В Новому тлумачному словнику української мови «повага» визначається як почуття шани, прихильне ставлення, що ґрунтується на визнанні чиїх-небудь заслуг, високих позитивних якостей когось, чогось, пошана, шана, шаноба [8, с. 453]. Водночас зрозуміло, що дане тлумачення не має нічого спільного з кримінальним провадженням, оскільки слідчий, прокурор під час досудового розслідування не повинні шанувати чи прихильно ставитися до серійного вбивці, ґвалтівника чи будь-якого іншого злочинця. Вони мають виконувати свої процесуальні обов'язки і застосовувати заходи забезпечення кримінального провадження відповідно до закону.

Більш чітко, на нашу думку, визначено поняття «поваги» у Вільній енциклопедії, де за-

значено, що це абстрактна соціальна категорія, яка відображає оцінку почуття гідності/вищості/більшої ідеальності того, на кого спрямована ця оцінка. В ієрархічній спільноті, що має пірамідальну структуру управління, семантичне розуміння категорії поваги залежить від соціального статусу чи рангу того, на кого поширюється повага [9]. На нашу думку, саме в кримінальному провадженні, яким найбільше обмежуються конституційні права і свободи людини і громадянина, будь-який його учасник має розуміти свою соціальну цінність, значущість, недоторканність, відчувати почуття власної гідності та поваги до себе осіб, наділених владними повноваженнями. До того ж для кримінального провадження має значення не соціальний, а процесуальний статус особи, оскільки залежно від цього стороною обвинувачення чи слідчим суддею може бути вирішено питання щодо застосування до особи певних заходів процесуального примусу, але при цьому сторона обвинувачення не має будь-якого права на порушення конституційних прав і свобод людини.

Щодо поняття та сутності терміна «приватне життя», необхідно зауважити, що Європейський суд з прав людини, який застосовує Європейську конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод на практиці, у своїх рішеннях зазначає, що «поняття приватного життя є широким і не може бути визначено вичерпно» (рішення у справі «Костелло Робертс проти Сполученого Королівства»), і «немає ні можливості, ні необхідності намагатися визначити остаточно поняття приватного життя» (рішення у справі «Німіц проти Німеччини»). Крім того, поняття стикається з іншими сферами, що захищаються статтею 8 Конвенції: сімейним життям, житлом, кореспонденцією [10].

Розкриваючи сутність поняття «повага до приватного життя» необхідно звернути увагу на те, що міжнародними конвенціями передбачено правову категорію *private life*, що трактується «як повага до приватного життя». Разом з тим, межі поваги до приватного життя в них не прописані.

На думку багатьох англосаксонських та французьких авторів право на повагу до приватного життя є правом на приватність, правом жити за власним бажанням, правом бути захищеним від публічності. Проте право на повагу приватного життя цим не обмежується.

Воно охоплює також певною мірою право встановлювати і розвивати стосунки з іншими людьми, особливо в емоційній сфері для розвитку та становлення особистості [11, с. 51].

Оскільки повага до приватного життя переважно є морально-етичною категорією, кримінальне процесуальне законодавство України не розкриває його поняття. Разом з тим у ст. 15 КПК України під категорією «приватне життя» розуміється «особисте і сімейне життя».

Проаналізувавши цю статтю можна дійти висновку, що право на повагу приватного життя передбачає невтручання в приватне життя. Невтручання в приватне життя – є обов'язком держави забезпечити позитивне регулювання права на приватне життя, а також закріплення стану автономії людини від держави й суспільства. Конституційний термін «невтручання» виражає неприпустимість безпідставного втручання в приватне життя громадян.

Разом з тим, кримінальним процесуальним законодавством України допускається втручання сторони обвинувачення в приватне життя особи, яка порушила закон, у тій її частині, що безпосередньо стосується кримінального правопорушення. Вважаємо, що з того моменту, коли в приватне життя особи на законних підставах втручається сторона обвинувачення, відповідна особа частково втрачає свої приватні властивості, які стають на певний час надбанням владних суб'єктів, які провадять досудове розслідування та здійснюють правосуддя.

Втручанням сторони обвинувачення в приватне життя особи, на нашу думку, слід вважати корегування її поведінки у сфері приватного життя. Наприклад, під час проведення обшуку слідчий чи прокурор мають право заборонити будь-якій особі залишити місце обшуку до його закінчення та вчиняти будь-які дії, що заважають проведенню обшуку (ч. 3 ст. 236 КПК України).

Крім того, сфера приватного життя людини охоплює приватність територіальну, комунікаційну, інформаційну та тілесну (фізичну) [12, с. 303; 13, с. 1]. Так, територіальна приватність установлює правила втручання в територіальний простір особи, такий як житло чи інше володіння особи.

Зокрема, у КПК України доволі чітко сформульовано дозволені випадки втручання в територіальну приватність особи, обсяг та способи такого втручання. Відповідно до ч. 1 ст. 233 КПК України ніхто не має права проник-

нути до житла чи іншого володіння особи з будь-якої метою, інакше як за добровільною згодою особи, яка ними володіє, або на підставі ухвали слідчого судді.

КПК України регулює також процесуальний порядок проведення як слідчих (розшукових), так і негласних слідчих (розшукових) дій в житлі чи іншому володінні особи, наприклад, обшук (ст. 236 КПК України), огляд (ч. 2 ст. 237 КПК України), слідчий експеримент (ч. 5 ст. 240 КПК України), обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України).

Загалом, даний вид приватності встановлює правові межі для захисту від проникнення до житла чи іншого володіння особи, забороняє проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим судовим рішенням, крім випадків, передбачених КПК України. Крім того, територіальну приватність треба розглядати з позиції як охорони й захисту житла чи іншого володіння особи від незаконних обшуків, оглядів, обстеження, так і з погляду невтручання в приватне життя осіб, які в ньому проживають.

Комунікаційна приватність полягає в безпеці й конфіденційності передачі інформації однією особою іншій за допомогою будь-яких видів засобів зв'язку, у таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, інших форм спілкування.

Втручання у таємницю спілкування можливе лише на підставі судового рішення у випадках, передбачених КПК України, з метою виявлення та запобігання тяжкому чи особливо тяжкому злочину, установлення його обставин, особи, яка вчинила злочин, якщо в інший спосіб неможливо досягти цієї мети.

Інформаційна приватність передбачає захист персональних даних, установлює правила збору, обробки, використання приватної інформації про людину тощо.

Тілесна приватність – це фізична недоторканність особи, яка полягає в забороні будь-якого дотику до тіла особи без її згоди, а також заподіяння їй тілесної шкоди, регулюванні питань приватності речей, що знаходяться при людині, тестування її фізичного стану, наприклад, щодо вживання наркотиків та обстеження внутрішніх органів, отримання біологічної інформації про людину, генетичного матеріалу тощо. На думку В. Серьогіна, тілесна приватність полягає у забороні необґрунтованих тіле-

сних (тактильних) контактів та забороні порушувати «особистий простір» людини (інтимна зона становить 0–45 см, особиста зона – 45 см–1,2 м) без її згоди, право на житлову площу у квартирі чи гуртожитку не менше мінімального розміру тощо [14, с. 95–97].

Ми вважаємо, що тілесною приватністю є право людини бути вільною від необґрунтованих арештів, затримань, оскільки ці заходи забезпечення кримінального провадження негативно впливають на особисте та сімейне життя осіб, яких воно стосується, і за суттю є причиною обмеження в користуванні правом на повагу до приватного життя.

Необхідно вказати, що кожний учасник кримінального провадження має власне уявлення поваги до приватного життя, яке залежить від психологічних характеристик конкретного учасника і тих процесуальних рішень та дій, що здійснює сторона обвинувачення. Кожна окрема людини на підставі загальноприйнятих стереотипів складає власне бачення свого приватного життя і приватного життя окремих людей. Таке бачення залежить від психологічних особливостей конкретної людини, від тих норм і існуючих у певному суспільстві традицій у визначений історичний період. Таким чином, зміст приватного життя формується безпосередньо особистістю на підставі соціальних детермінант (економічного устрою суспільства, його культурного і побутового підґрунтя тощо).

Складність визначення поняття права на повагу до приватного життя полягає в тому, що воно, з одного боку, індивідуальне, а з іншого, соціально обумовлене. З одного боку кордони між своїм приватним життям і публічністю визначає сам учасник кримінального провадження, індивідуально і лише для себе особисто. Він самостійно визначає, які відомості він хотів би залишити в таємниці, і які обмеження щодо цього права він готовий прийняти. З іншого боку, претензії на встановлення меж громадського чи державного інтересу і ступеня обмеження прав відповідного учасника кримінального провадження на приватність визначає сторона обвинувачення та слідчий суддя, і ці претензії також непостійні і змінюються разом із зміною процесуального статусу особи і під впливом інших факторів.

На підставі усього вищезазначеного вважаємо, що право на повагу до приватного життя в кримінальному провадженні – це можливість

учасників кримінального провадження оцінити відповідне ставлення до приватності, які одержали як моральне визнання, так і юридичне закріплення в кримінальному процесуальному законодавстві України, а також прийняття і проведення відповідно до цього процесуальних дій та рішень сторонами й іншими учасниками кримінального провадження, не порушуючи при цьому закону.

Підводячи підсумок зазначимо, що в кримінальному провадженні має бути знайдений і впроваджений у життя оптимальний механізм захисту приватних інтересів. На жаль, сьогодні державні інтереси порівняно з приватними інтересами окремих осіб залишаються пріоритетними, і в реальному житті до створення справді правової держави, у якій права й свободи громадянина були б повністю гарантовані, ще надто далеко. В Україні відсутня ефективна система захисту людини від сваволі держави. Громадяни не завжди можуть безболісно, у короткий час відновити свої порушені права, захистити свої законні інтереси, а державні органи не використовують весь наявний у їх розпорядженні арсенал методів для захисту прав громадян.

Література

1. Лук'янова А. В. Право на приватність і правовий прогрес / А. В. Лук'янова // Право на приватність: тенденції та перспективи : тези Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Л. : ЛДУВС, 2008. – С. 111–112.
2. Богунов В. Спецслужби і Google не втручатимуться в приватне життя – люди відмовляться від нього самі / В. Богунов // Закон і бізнес. – 2013. – № 25 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/27158-specsluzhbi_i_google_ne_vtruchatimutsya_v_privatne_zhittya_.html
3. ЗМІ: спецслужби США могли отримувати доступ до смартфонів відомих виробників [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/88842>
4. Горобець Н.О. До питання недоторканності житла як прояву приватності / Н.О. Горобець // Право на приватність: тенденції та перспективи : тези Всеукраїнської науково-

практичної конференції. – Л. : ЛДУВС, 2008. – С. 52–53.

5. *Право на повагу до приватного життя* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://advokatonline.org.ua/9-pravo-na-povahu-do-privatnoho-zhyttya/>

6. Бобрик В. Про доцільність трансформації поняття «особисте життя» в поняття «приватність» у цивільному праві України / В. Бобрик // Юридична Україна. – 2008. – № 4. – С. 54–59.

7. Шала Л. В. Нормативно-правове регулювання права на приватність / Л.В. Шала // Право на приватність: тенденції та перспективи : тези Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Л. : ЛДУВС, 2008. – С. 214–215.

8. *Новий тлумачний словник української мови* : у 4-х т. [укл. : В. Яременко, О. Сліпущко]. – К. : Вид-во «Аконіт», 1998. – Т. 3. – 1998. – 928 с.

9. *Вікіпедія* – вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Повага>

10. *Право на повагу до приватного життя* відповідно до статті 8 Європейської Конвенції захисту прав людини та основних свобод [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://khp.org/index.php?id=1094815937>

11. Гнатюк О. Приватність як загальна основа прав людини / О. Гнатюк // Право на приватність: тенденції та перспективи : тези Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Л. : ЛДУВС, 2008. – С. 51 (С. 50–51).

12. Соколан Т. С. Право на недоторканність приватного життя та основи його дотримання під час здійснення відео спостереження / Т.С. Соколан // Вісник ХНУВС. – 2011. – № 2. – С. 301–307.

13. Горпинюк О. П. Кримінально-правова охорона інформаційного аспекту приватності в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук (12.00.08) / Львівський державний університет внутрішніх справ / О.П. Горпинюк. – Л., 2011. – 20 с.

14. Серьогін В. Зміст і обсяг права на недоторканність приватного життя (прайвесі) / В. Серьогін // Вісник Академії правових наук. – 2010. – № 4. – С. 88–97.

Р. И. Тракало

Право на уважение к частной жизни в уголовном производстве

Исследованы вопросы уважения к частной жизни в уголовном производстве, обобщенные нормы

Тракало Р. І.

уголовного процессуального законодательства Украины и решения Европейского суда по правам человека относительно допустимости вмешательства органами расследования в частную жизнь участника уголовного производства.

Ключевые слова: личная и семейная жизнь, уголовное производство, подозреваемый, органы расследования, тайна общения.

R. Trakalo

The right to respect for private life in the criminal proceedings

The issues of respect for the privacy of the criminal proceedings, generalized rules of criminal procedure legislation of Ukraine and of the solution of the European Court of Human Rights concerning the permissibility of intervention by the investigating authorities in the privacy of members of the criminal production.

Keywords: personal and family life, criminal proceedings, a suspect, authorities investigate, the mystery of communion.